

Х. В. Баган,

ЛНУ імені Івана Франка, м. Львів

АВТОБІОГРАФІЯ, МЕМУАРИ, ЩОДЕННИК: ТИПОЛОГІЧНІ ВІДМІННОСТІ

Стаття розкриває основні аспекти становлення та дослідження автобіографії, мемуарів та щоденників. А також увага зосереджена на типологічних особливостях та відмінностях цих жанрів мемуарної літератури.

Ключові слова: документалістика, мемуаристика, автобіографія, жанр, мемуари, щоденник, online-щоденник.

Статья раскрывает основные аспекты становления и исследования автобиографии, мемуаров и дневников. А также внимание сосредоточено на типологических особенностях и различиях этих жанров мемуарной литературы.

Ключевые слова: документалистика, мемуаристика, автобиография, жанр, мемуары, дневник, online-дневник.

The article deals with the main aspects of the formation and analysis of autobiography, memoirs and diaries. The attention is also focused on the typological peculiarities and differences of these genres of memoir literature.

Key words: documentary literature, memoir literature, autobiography, genre, memoirs, diary, online-diary.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття тексти автодокументального жанру стали предметом дискусій як дослідників, так і критиків мемуарної літератури. На заміну белетристиці приходять зовсім інший вид літератури, джерелом якого є документ, факт або особистий спогад людини.

Одним із жанрів літератури особистого спогаду є *автобіографія*. Перші згадки про «автобіографію» датуються 1797 роком в рецензії Вільяма Тейлора на книгу Ісаака Дізраєлі «Щоденники та самобіографії» («Diaries and Self-Biographies»), де В.Тейлор запропонував замінити термін «самобіографія» («Self-Biography») на «автобіографія» («Autobiography»). Не зважаючи на цей факт, деякі дослідники переконують, що цей термін виник дещо пізніше, а саме у 1809 році у працях Роберта Сауті.

Ряд дослідників вважає, що автобіографічне письмо з'явилося з написання «Сповіді» Августином Блаженным, та попри це досі немає чіткої концепції цього жанру. Теоретичне і критичне осмислення жанру автобіографії розпочалося аж наприкінці ХХ століття з виходом у 1956 році статті французького критика Жоржа Гюсдорфа «Умови та межі автобіографії». У роботі автор характеризує автобіографію як феномен західної культури, оскільки тільки в ній з появою християнства з'явилася нова людина, яка здатна ідентифікувати себе як окрему, самодостатню особистість [13, с. 29]. Він визначає специфічну мету автобіографії та її антропологічне значення як літературного жанру, виходячи з того, що автобіографія відтворюючи та інтерпретуючи життя повністю, водночас є засобом самопізнання автора [11, с. 11]. Ж. Гюсдорф стверджує, що автобіографія – це дзеркало, в якому відображається особистість. Процес написання автобіографії – це віддзеркалення минулого і теперішнього життя автора [13, с. 33].

Ще одним відомим критиком та дослідником автобіографії є Філіп Лежен, який розробив теорію «автобіографічного пакту» – своєрідного договору між автором та читачем, згідно з яким автор зобов'язується розповідати правду про своє життя, а читач, у свою чергу, вірити прочитаному. Фундаментальним стало твердження Філіпа Лежена, що автобіографія – це «ретроспективна прозаїчна оповідь реальної людини, яка розповідає про власне існування, роблячи основний акцент на історії своєї особистості» [7, с. 38].

Джеймс Олні, представник раних англо-американських теоретиків жанру автобіографії зосереджував свою увагу на труднощах, які виникали під час спроб дати дефініцію терміну автобіографії. Він запропонував відмовитись від жанрових визначень і розуміти автобіографію як динамічну єдність трьох складових: *autos* (сам), *bios* (життя), і *grapho* (пишу) [15, с. 3].

У найпростішому розумінні, згідно з Літературознавчим словником-довідником, *автобіографія* – літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор [6, с. 10–11].

Не зважаючи на давню історію автобіографічного письма, вчені не можуть дійти консенсусу у цій сфері дослідження. Частина дослідників, серед них і Рой Паскаль («Замисел і правда в автобіографії» («Design and Truth in Autobiography»), 1960), які підтримують традиційне розуміння автобіографії вважають, що наявність біографічного матеріалу, ідентичність автора, оповідача і головного героя, оповідь від першої особи, лінійна хронологія є обов'язковими складовими автобіографічного письма. Прихильники вільного тлумачення (Жорж Гюсдорф, Джеймс Олні, Вейн Шумейкер та ін.) вважають, що автобіографія може виражатись у будь-якій зручній для автора формі [11, с. 14].

Важливим також є той факт, що в офіційно-діловій мові існує інший вид автобіографії і на відміну від літературної – це невеликий за обсягом документ, у якому особа, що складає його, подає опис свого життя та діяльності. Автобіографія має бути вичерпною та лаконічною, може писатися від руки або з використанням технічних засобів у хронологічній послідовності. Форма викладу – від першої особи. Залежно від призначення, автобіографія може бути:

- автобіографією-розповіддю (укладається в довільній формі);
- автобіографією-документом (точно викладаються основні факти) [18].

Ще одним видом автобіографічного письма є філософська автобіографія, яка відрізняється від літературної прагненням автора показати співвідношення між філософським самопізнанням і пізнанням навколишнього світу та художнім зображенням цього процесу. Автор намагається побудувати картину взаємодії внутрішньої та зовнішньої лінії життя, знайти виправдання своїм життєвим принципам, прослідкувати за впливом культури на події навколишньої дійсності [12, с. 17–18].

Мемуари як жанр спогадової літератури мають свою специфіку. Це прозова нефікційна розповідь автора про реальні історичні, соціальні, культурні та інші події, учасником або свідком яких він був особисто та про видатних людей, з якими його зводила доля. У мемуарному творі автор, який водночас є наратором, виступає в якості свідка оповідуваної історії [9, с. 303].

Як правило, мемуари пишуться у зрілому віці на основі особистого досвіду. Головними умовами написання мемуарів є чітке дотримання історичної правди, фактографічність, ретроспективність, хронікальний характер розповіді, безпосередність свідчень, відмова від «гри» сюжету, недоцільних художніх прийомів [16].

Мемуари часто пишуть особи, які відігравали важливу роль в історії. Основною ознакою мемуарів є суб'єктивність, яка розкриває перш за все особистість автора спогадів та його світогляд. Суб'єктивність дає змогу побачити концепцію певного історичного періоду в подіях і людях очима письменника [3, с. 195].

Основною відмінністю між автобіографією та мемуарами є те, що автобіографія зосереджена на особистості автора, а мемуари – на подіях, які переживала певна історична особистість, та людях, яких їй довелося зустріти у своєму житті.

Якщо говорити про *щоденник*, то сьогодні, мабуть, він є найменш дослідженим жанром мемуарної прози. Він відбиває ті громадсько-політичні процеси, що відбувалися в суспільстві. Щоденникові записи показують оточення письменника, розкривають перипетії його літературного життя, є джерелом вивчення світоглядних позицій автора, бачення ним історичного процесу й свого місця в ньому [1, с. 4–5].

На думку українського дослідника документальної літератури Олександра Галича, у щоденниках відсутній єдиний сюжет, немає єдиного ідейного змісту. Естетичну цілісність щоденникам надає автор. Дослідник стверджує: «роздуми автора день за днем нанизуються на єдиний стержень, надаючи щоденнику певну, досить умовну завершеність» [2, с. 41].

За визначенням дослідниці цього жанру Катерини Танчин, *щоденник* – це жанровий різновид документальної прози; форма оповіді, що ведеться від першої особи у вигляді щоденних записів, від вузько документальних, завдання яких – фіксація поточних справ, до таких, які наближаються до літературного змалювання подій [8, с. 15–16]. Домінантними жанровими рисами його є хронологічна послідовність авторських нотаток, певна дискретність записів, відсутність єдиного зв'язного сюжету, спільності авторського замислу. Як мемуарний жанр, щоденник має більшість рис притаманних для мемуарної літератури в цілому. Зокрема, йому характерні суб'єктивність, документальність, асоціативність та концептуальність. Водночас такі жанрові риси, як звернення до минулого, наявність двох часових планів, у щоденниках мають специфічний вияв, адже дистанція в часі між подіями наближається до нуля [4, с. 394].

Американський літературознавець українського походження Григорій Костюк запропонував класифікацію щоденників за жанровими типами. Про перший тип він пише: «Є щоденники, що їх автори обдуманно пишуть з розрахунком на публікацію. У таких записях вони оминають свідомо різні особисті, побутові, часто прикрі й негативні деталі, а навіть і суспільні дрібниці, та акцентують увагу, з їх погляду, на головних питаннях часу, визначаючи своє місце в ньому. Позитивне чи негативне ставлення до подій свого часу автори таких щоденників виявляють відповідними публіцистичними чи філософськими коментарями та відступами» [5, с. 13].

Другий тип – це «нотатки глибоко особисті, вповнені інтимними фактами, переживаннями, почуваннями, побутово-психологічними сценами, часто оголеними, дразливими, «непристойними». Автора таких щоденників часто зовнішній світ ніби не цікавить, він для нього ніби не існує. Автор увесь у собі, в своїх переживаннях, у своїх пристрастях, у своїх болях і трагедіях» [5, с. 13].

Третьою жанровою формою щоденників Григорій Костюк вважає «докладні, але сухі, телеграфічні нотатки: місцевість і дата перебування; інколи – дата і місце зустрічей, усякі події, факти, дрібні епізоди дня, логічно ніби між собою не пов'язані, для читача незрозумілі» [5, с. 13].

Четвертою жанровою формою щоденників є «нотатки щоденних спостережень, рідкісних вуличних висловів, народних говорів, професійних висловів, випадкових ситуацій, схоплення характеристичних портретів, пейзажів і навіть нових тем, інколи з розгорнутою схемою сюжету і таке інше» [5, с. 13–14].

На думку Олександра Галича, з багатьма підходами Григорія Костюка до жанру щоденника можна погодитись, але він помиляється в головному – «У чистому вигляді щоденників, подібних кожному з чотирьох гаданих жанрових типів в природі просто не існує. У кожному подібному творі існують елементи суміжних типів» [2, с. 42].

Швидкі темпи розвитку комп'ютерної мережі Інтернет спричинили також появу нових жанрів щоденникової літератури – online щоденників, блогів і мікроблогів.

Online щоденники – це щоденники, що ведуться на особистих або спеціалізованих сайтах мережі Інтернет. Згодом вони перетворились в *блоги* – мережеві щоденники, що ведуться на спеціальних Інтернет-сайтах і є сукупністю особистих записів в хронологічному порядку (від останньої за часом до першої) й можуть супроводжуватися фотознімками і мультимедіа.

Людей, що ведуть блоги, називають блогерами, а сукупність усіх блогів в мережі прийнято називати блогосферою.

З часу появи американської соціальної мережі Twitter значного поширення набули *мікроблоги* – короткі місткі записи на будь-яку тему, що інколи супроводжуються фото або відео [17].

Спільною рисою усіх цих трьох жанрових форм мемуарної літератури є те, що автор тим чи іншим способом висвітлює історію свого життя. Дослідник мемуарної літератури Дмитро Затонський вважає, що «автобіографія і мемуари відображають життя письменника, людей та події, які він описував з певної часової дистанції і від того більш чи менш упорядковано, хронологічно, послідовно. А щоденник йде за життям по п'ятах, вихоплюючи ті чи інші його події з початку в самий момент їх звершення» [10, с. 41–42].

Окрім власне автобіографій та щоденників, зустрічаємо також автобіографічні «вкраплення» як у художній, так і філософській літературі, газетних публікаціях і так званій жіночій літературі (ілюстрованих журналах, орієнтованих на жіночу читачку аудиторію, де автори стисло розповідають свої житейські історії, історії кохання тощо). Отже, не зважаючи на те, що перші зразки мемуарної прози з'явилися ще в часи античності, ця галузь документальної літератури є відносно новою сферою дослідження, яка потребує єдиної та чіткої концепції, визначеної методології та інструментарію дослідження, а також розкриває перспективи подальшого наукового пошуку як з точки зору жанрової специфіки, так і з точки зору можливої «еклектики» жанрів.

Література:

1. Галич О. А. У вимірах non-fiction: Щоденники українських письменників ХХ століття / Олександр Андрійович Галич. – Луганськ : Знання, 2008. – 198 с.
2. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
3. Галич О. А. Мемуари: масова чи елітарна література? / Олександр Андрійович Галич // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2007. – С. 191–196.
4. Галич О. А. Публіцистичність щоденників українських письменників / Олександр Андрійович Галич // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Филология. Социальная коммуникация». – Т. 21 (60). – 2008. – № 1. – С. 391–395.
5. Костюк Г. Записники Володимира Винниченка / Григорій Костюк // Винниченко Володимир. Щоденник. – Т. 1. – Едмонтон–Нью-Йорк, 1980. – С. 11–28.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Гром'яка Р. І., Ковалів Ю. І., Терешко В. І. – Київ, 2006. – С. 10–11.
7. Малішевська І. Автобіографія: витоки, становлення та критика жанру / Ірина Малішевська // Літературознавчі обрії: праці молодих учених / наук. ред. М. М. Суліма. – К. : Інститут літератури ім. Шевченка НАН України, 2010. – Вип. 17. – 210 с.

8. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / К. Я. Танчин. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
9. Черкашина Т. Ю. Формування жанрів спогадової літератури / Т. Ю. Черкашина // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського: збірник наук. праць / за ред. В. Б. Будака, М. І. Майстренко. – Вип. 4.11 (90). – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2013. – 328 с.
10. Затонский Д. В. Сцепление жанров (место автобиографии, мемуаров, дневника в становлении и жизни современного романа) / Д. В. Затонский // Жанровое своеобразие прозы Запада. – К., 1989. – С. 4–58.
11. Карасва Л. Б. Английская литературная автобиография: трансформация жанра в XX веке / Л. Б. Карасва // Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького РАН. – Нальчик : Издательство М. и В. Котляровых, 2009. – 276 с.
12. Ковыршина С. В. Философская автобиография как форма духовного творчества, жанр дискурса и нарратив эпохи : дис. канд. филос. наук : 09.00.01 / Светлана Викторовна Ковыршина. – Екатеринбург : УГУ, 2004. – 138 с.
13. Gusdorf, George. Conditions and Limits of Autobiography 1956. Trans. James Olney. In: James Olney (ed.). Autobiography: Essays Theoretical and Critical. Princeton: Princeton University Press, 1980. – P. 28–48.
14. Eakin, Paul John. How Our Lives Become Stories: Making Selves. – Ithaca and London : Cornell University Press, 1999.
15. Olney J. Autobiography and the Cultural Moment // Autobiography : Essays Theoretical and Critical / Ed. J. Olney. Princeton, 1980.

Інтернет-ресурси:

16. Фрайман И. Русские мемуары в историко-типологическом освещении: к постановке проблемы. – [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/document/422973.html>
17. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мікроблогінг>
18. <http://dilomova.org.ua/>